

УДК 130.2

Борканюк Алла

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОДНА З КЛЮЧОВИХ КАТЕГОРІЙ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

У статті аналізується національна ідентичність, її основні характеристики, різні погляди щодо визначення поняття «ідентичність»; здійснюється отождошення понять «нація», «етнічна спільнота» і «український народ».

Ключові слова: етнос, народ, нація, ідентичність, історичність, спільнота, полікультура, національна ідентичність, національна свідомість.

Borkanuk A. National identity as one of key categories of political cultural education

The given article analyses national identity, It's main features; produces different points of view on the definition of the nation «identity»; identifies the nations «nation», «ethnic community», «Ukrainian people».

Key words: ethnos, people, nation, identity, historicity, community, political culture, national identity, national consciousness.

Борканюк А. Национальная идентичность как одна из ключевых категорий поликультурного образования

В данной статье дается характеристика анализа национальной идентичности, её основных характеристик, разных точек зрения по поводу определения понятия «идентичность»; осуществляется отождествление понятий «нация», «этническая общность» и «украинский народ».

Ключевые слова: этнос, народ, нация, идентичность, историчность, общность, поликультура, национальная идентичность, национальное сознание.

У сучасних гуманітарних і соціально-політичних науках існують серйозні відмінності у визначенні понять: «етнос», «народ», «нація» (за висловом Г. Касьянова, «хаос дефініцій»). Загально-

теоретичні причини полягають у тому, що теорія національної ідентичності розвивається у межах декількох базових підходів: примордіалізму (від англ. «primordial» – споконвічний) і модернізму. Прихильники примордіалізму (Е. Сміт, Г. Нільссен, Ю. Бромлей, Л. Гумільов, Я. Дашкевич) вважають, що етнос і нація існували з давніх-давен і є своєрідним історико-біологічним феноменом модернізму. Теоретики модернізму відкидають ідеї класичної філософії й обстоюють ідеї плюралності моделювання світу та відкритості його як системи. У наукових теоріях модернізм представлено конструктивізмом та інструменталізмом. За конструктивізмом (Е. Гелнер, Б. Андерсон), етноси й нації є історичними спільнотами, які виникають на певному етапі розвитку людства на засадах не стільки спільного походження, скільки спільної культури і які так само зникають на певному етапі. Етнос є результатом соціального конструювання, а нація – продуктом політики націоналізму (Е. Гелнер); за Б. Андерсоном, нація є обмеженою і суверенною, «уявною спільнотою», та в інструменталізмі етнічність розглядається як інструмент досягнення людьми певних цілей; цілеспрямована діяльність етнічних еліт у боротьбі за владу та привілеї (елітарний інструменталізм) або усунення економічної нерівності членів різних етнічних груп (економічний інструменталізм). Крім того, існує наукова традиція поділу націй і націоналізму на: східні і західні; етнічні і політичні; історичні і неісторичні/державні і недержавні.

Прибічники примордіалізму трактують національну (серед них і українська) ідентичність як культурну та державну спільноту, яка поділяється членами групи, що склалась історично на основі сукупності об'єктивних характеристик, до яких зараховують загальну територію проживання, мову, релігію тощо. У межах цієї методології національна ідентичність розуміється як незмінна тотожність, що існувала з давніх часів, та отримувалася людиною раз і назавжди.

Модерністські версії націогенези (не лише українців, а й усіх «придушених націй» Європи – від Ірландії до Балкан) мають певні відмінності. По-перше, це переконання у тому, що процес націогенези розпочався саме в модерну добу (причому «нижня» хронологічна межа досить чітко окреслюється кінцем XVIII – початком XIX ст., а щодо «верхньої» є певні відмінності, пов'язані з особливостями внутрішнього розвитку й зовнішньополітичними чинни-

ками, що визначали політичний розвиток у міжвоєнну, повоєнну добу, пізніше – з розпадом Радянського Союзу, системи Варшавського договору, посиленням глобалізаційних процесів). По-друге, головна увага дослідників зосереджується на суб'єктивних чинниках – «конструкторах», в уявленні яких визрівав український національний проект. Застосування поняття «національн(і)ий проект(и)» дозволяє наголосити на модерній природі нації, що відповідає «конструктивістській» концепції нації Б. Андерсона: писемні верстви (бюрократи й інтелектуали) конструювали в дискусіях і практиках проект нації, який проявлявся у формуванні теорій, просвітницьких практиках, культурологічних і загальнокультурних акціях.

Український історик О. Удод зазначає, що етнополітологи вирізняють два типи ідентичностей – етнічну та національну. Етнічна ідентичність завжди об'єктивна, навіть якщо вона складна (у випадку народження й виховання дітей у міжетнічних шлюбах) і навіть якщо людина сама того не усвідомлює або її усвідомлення позначене суб'єктивним небажанням належати до певного етносу (з певних об'єктивних історичних причин, як-от: переслідування євреїв, депортація національних меншин, обмеження пересування поза межею осілості тощо). В етнічній ідентифікації спрацьовує принцип «батьків не вибирають» («батьківщину не вибирають»), який поетично сформулював Василь Симоненко: «Все на світі можна вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину».

Вирішальну роль у процесі етнічної ідентифікації відіграють об'єктивні чинники – расовий (антропологічний тип), культурний (мова), психологічний (менталітет) тощо.

На думку О. Удода, національна ідентичність, на відміну від етнічної, є категорією динамічною (в історичному та соціальному сенсі), оскільки вона завжди перебуває в процесі змін, адаптації й формування. Розуміння національної ідентичності залежить від розуміння і тлумачення поняття «нація», яке теж формувалося історично. Поняття: «нація», «національна ідентичність», «національна свідомість», їх походження й особливості вживання відображають, на думку Ю. Габермаса, історію виникнення національної держави. У римлян ім'ям *Natio* було названо богиню народження та походження. У часи боротьби з варварам «націями» називали дикі, неорганізовані як політичні союзи язичницькі племена (на відміну від «*civitas*» – самих римлян, що мали добре організовану державу). У період раннього ново-

го часу поняття «нація» стає уособленням і носієм суверенітету. Стани репрезентували перед королем «націю». Французька революція робить «націю» джерелом державного суверенітету. За кожною нацією відтоді визнають право на політичне самовизначення. Місце етнічного зв'язку займає спільність демократичної волі. Основою колективної ідентичності, яка була функціональною для ролі громадянина і виникла в період Французької революції, став націоналізм, який було опосередковано історизмом. Тож в основу національної ідентичності покладено історичну пам'ять, самоусвідомлення у процесі історичного розвитку, «історизацію» суспільних процесів.

Національна ідентичність спирається, на відміну від етнічної, на свідомий вибір і залежність від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих цінностей, які становлять підґрунтя етнічної ідентифікації і є, як правило, незмінними.

Для більш повного та рельєфного розуміння процесу національної ідентичності неабияке значення має правильне визначення джерел, чинників, або ідентитетів, національного самовизначення. Ідентитетами називають основні, сутнісні (об'єктивні та суб'єктивні) показники, які дають можливість максимально об'єктивно зарахувати певного суб'єкта (індивідуального чи колективного) до конкретної спільноти (етнічної чи національної).

Учені виокремлюють п'ять найважливіших джерел національної ідентичності (ідентитетів нації). По-перше, це людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі та прагнуть продовжувати співіснування. По-друге, спільне історичне минуле (причому не лише переможні моменти, а й поразки), спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє. По-третє, спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дієва ідентичність. По-четверте, постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава. Це той територіальний елемент, який скріплює зв'язок між нацією і державою як політичним інститутом, що здійснює законну владу в межах певного простору. По-п'яте, спільні характеристики, що їх об'єднано поняттям «національного характеру», спільна культура, спільні політичні принципи (демократія, верховенство закону тощо) [1].

З моменту проголошення державної незалежності значна частина українських учених демонструвала (і продовжують залишатися на цих позиціях) прихильність до різноманітних варіацій примордіалізму. Це пояснюється тим, що створення незалежної держави на початку 90-х рр. ХХ ст. вимагало її легітимації й історичного обґрунтування тяглості державно-політичної, історичної традиції. Ще у ХІХ ст. М. Грушевський у межах народницької школи в історіографії розробив схему «тяглості» української історії, яку і було покладено в основу. До цього додалась інерція радянських часів з пануючою етнологічною концепцією нації. Ототожнення поняття «нації» з такими категоріями, як «етнос» і «етнічна спільнота», «український народ» і «українська нація», стало наслідком категоріальної нерозробленості сучасної української наукової термінології, а також надмірної політичної заангажованості суспільствознавства. Як правило, у визначеннях «нації» переважає етнічний компонент, на зразок: «Термін [український народ] тотожний терміну українська нація й визначає етнонаціональну спільноту, яка ідентифікує себе як власний самобутній етнокультурний і етнополітичний організм на власній споконвічній етнічній території» [2]. Такий підхід зазнав критики з боку сучасних українських істориків Н. Яковенко, Я. Грицака, Г. Касьянова, А. Портнова, В. Кравченка.

Г. Касьянов показав логіку примордіалістів на прикладі його «політико-генетичної версії Я. Дашкевича та Я. Ісаєвича. Я. Дашкевич зазначав, що вже в період Київської Русі існувала нація під назвою «русь». Київська Русь розглядалася ним як «державо-імперія, багатонаціональна за своїм населенням». Логіка міркувань, фактично, дозволяла стверджувати, що в Київській Русі розгорталися процеси, які мало чим відрізнялися від процесів творення «націй до націоналізму» у Франції, Англії й Іспанії. Звідси випливає ще один висновок – джерела українців як нації пов'язані з часами Київської Русі, тобто йшлося про ототожнення «нації» з етносом.

Проте інколи в істориків примордіалістські аргументи можуть поєднуватися з модерністськими. Г. Касьянов показує це на прикладі концепції І. Лисяка-Рудницького. Розрізнення понять «народ» і «нація», відіграє в ній ключову роль, оскільки «народ» трактується як «етнічна одиниця», а «нація» – як політична. Нація – явище суб'єктивної сфери, це «колектив людей, що хочуть

бути державою», «існування нації спирається на свідому волю її членів». Народ або етнічний колектив, на думку І. Лисяка-Рудницького, – це основа, «підбудова», на якій формується нація (у вигляді «надбудови»). Учений наголошував, що становлення української нації – це процес, у якому простежувалися перерви, однак наявність «основи», народу, гарантувало спадковість у націогенезі. У процесі становлення української нації він виокремив три фази: княжофеодальну (від Київської Русі до Люблінської унії), козацьку (XVII–XVIII ст.) та модерну (починається з «національного відродження» XIX ст.).

Концепція І. Лисяка-Рудницького формувалася під очевидним впливом теорії поділу націй на «історичні» і «неісторичні»: розриви в «національній» історії пов'язувалися в ній насамперед з втратою державності та політичних еліт. І. Лисяк-Рудницький згадує про «націю» в Київській Русі (називаючи її «руською») та в козацьку добу («козацько-українська нація»), але не в модерному сенсі, до неї належали лише еліти княжої та козацької діб. Саме тому виник термін «модерна нація», який мав відображати реалії доби після Французької революції. Формування модерної нації, на думку вченого, стало основним змістом історичного процесу «тривалого» XIX ст.

Література:

1. Удод О. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти: гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю / О. Удод // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2011. – № 8. – С. 34.
2. Іванченко І. Український народ / І. Іванченко // Мала енциклопедія етнології. – К., 1996. – С. 634.